

SCHOONDERBEEK

G.C.J.M. hollanders

Inleiding

Over Schoonderbeek is betrekkelijk weinig bekend. Eerdere schrijvers hebben aan het landgoed en het Huis slechts enkele opmerkingen gewijd. Wagenaar (1) beschrijft de droeve situatie waarin het goed zich bevindt in de eerste helft van de achttiende eeuw. Uit 'Tellingen van het Ampt Putten' (2) van 1749 blijkt dat het Huis Schoonderbeek dan onbewoond is. Door De Meester (3) zijn bovendien gegevens aangedragen omtrent de vroegere bewoners van Schoonderbeek. Ook Craandijk (4) geeft, naast een gedeeltelijke herhaling van hetgeen De Meester reeds gemeld heeft, slechts wat summier, doch niet eerder gegeven, informatie. Door Keemink (5) zijn bovengenoemde bronnen min of meer letterlijk weergegeven. Hij heeft e.e.a. aangevuld met o.a. gegevens uit het Leenregister (6). Over de periode ná 1800 (het leenregister gaat tot 1795!) is Keemink zeer summier, onvolledig en soms onjuist. Waar op de eerder verschenen teksten wordt teruggegrepen zal dat apart worden gemeld. In alle gevallen zijn daarbij de oorspronkelijke teksten geraadpleegd.

Eind 1994 zijn de restanten van landgoed en Huis door de toenmalige eigenaar, dhr. W. Arendsen, verkocht. Deze verkoop is de direkte aanleiding geweest om de hoedanigheid van Schoonderbeek nader te onderzoeken. Tevens geeft het onderzoek de mogelijkheid om de historie van het goed vanaf het begin van de vorige eeuw tot heden verder aan te vullen. In tegenstelling tot bij Keemink staan daarbij niet de eigenaren of bewoners centraal, doch het goed zélf. Slechts waar persoons- en genealogische gegevens van belang zijn, zijn deze

vermeld. Tenslotte kan een onderzoek naar Schoonderbeek tot resultaten leiden die van belang zijn voor de inventarisatie van Gemeentelijke Monumenten.

Situering en status presens

Het goed Schoonderbeek is gelegen aan de Schoonderbeeklaan, nr. 35 (kaart 1). Het is van het

Kaart 1, Situering van het goed Schoonderbeek.

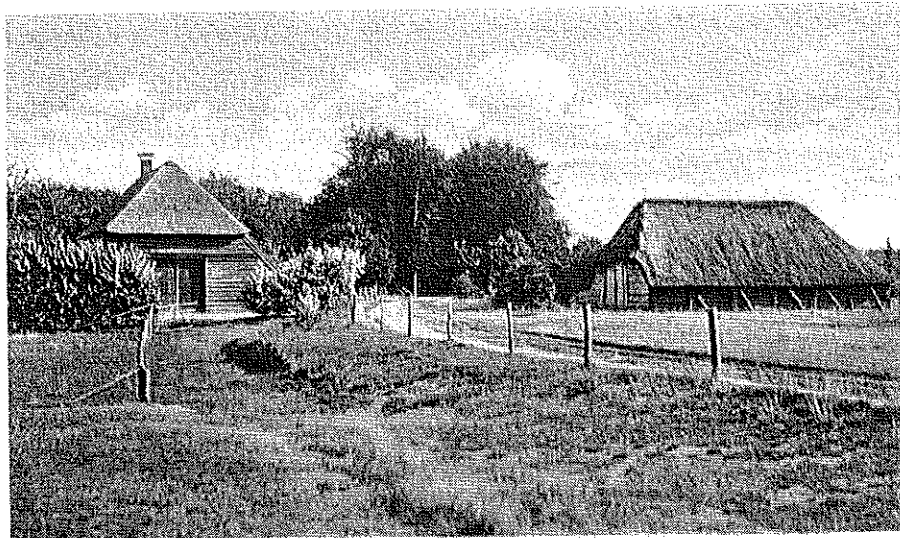
dorp afgesneden door de Oude Rijksweg. Deze weg is aangelegd over een deel van het vroegere grachtenstelsel. Van het landgoed is slechts ca. één hectare overgebleven, verdeeld in huiserf, Huis, schuren, weiland, moestuin, bos en grachtrestanten. Het geheel wordt gedeeltelijk omgeven door een fraaie houtwal. Het Huis vertoont zich in een enigszins vervallen en ouderwetse staat, doch wekt de indruk constructief nog gezond te zijn. Het vierzijdige puntdak is in de 60-er jaren vernieuwd. In de bodem van de siertuin zouden zich nog fundamenteën van de gesloopte zijvleugel (boerderij) bevinden. Bij het Huis bevindt zich een schuur die volgens een inscriptie in een spant in 1832 gebouwd is. Dit is in overeenstemming met de kadastrale gegevens. De overige schuren zijn van recenter datum. De laan die vanaf de Rijksweg naar het Huis loopt is het restant van de vroegere Hooftlaan (later Schoonderbeeklaan genoemd). Helaas heeft men recentelijk gemeend om de naam van de laan opnieuw aan te passen, nu aan de naamgeving van de straten in de nieuwe woonwijk 'Klaarwaterbos' die aan weerskanten van de laan ontstaan is, nota bene op de grond van het vroegere landgoed. De reden daarvoor is volslagen duister en het resultaat is dan ook historisch onverantwoord. De gracht is gedeeltelijk gedempt en gedeeltelijk bijna dichtgeslibt. De lokatie van de grachtrestanten is echter nog wel overeenkomstig de situatie van 1832.

Het landgoed

Over de omvang en de aard van het landgoed tot de aanvang van de kadastrale registratie (ca. 1832) zijn weinig directe gegevens voorhanden. Toch is uit deze gegevens wel het een en ander af te leiden. Een belangrijke bron is het leenregister. Dit vangt voor Schoonderbeek aan op 15 februari 1694 (7), als het door Hendrik van Middachten aan het Vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen wordt opgedragen en wederom door hem

in leen 'ten Zutphensschen rechten' wordt ontvangen. Het goed omvat dan de Havezathe en Huis Schoonderbeek met alle aan- en afhankelijkheden, rechten en gerechtigheden, zoals in volle eigendom ontvangen is van Reiner Assueer van Voorst, alsmede de vier 'campen' van Maes Meinten, een camp aan de Putterbrink, genaamd 'Vlieckencamp', de papiermolen en de waterrechten en -leidingen alsmede alle opgaande houtgewassen en hagen enz. Daarna zien we het leengoed door de jaren heen tot 1795 in z'n geheel herhaaldelijk van bezitter veranderen. Aan de, hoewel niet gespecificeerde, omvang en hoedanigheden verandert in die periode, althans volgens het leenregister, niets. Daarnaast heeft de bezitter van Schoonderbeek een leengoed in gebruik dat afhangt van de abdij van Paderborn en dat eind 16e eeuw door de toenmalige eigenaar, Elbert van Voorst, als leen is verkregen: het Schoutmansgoed (8).

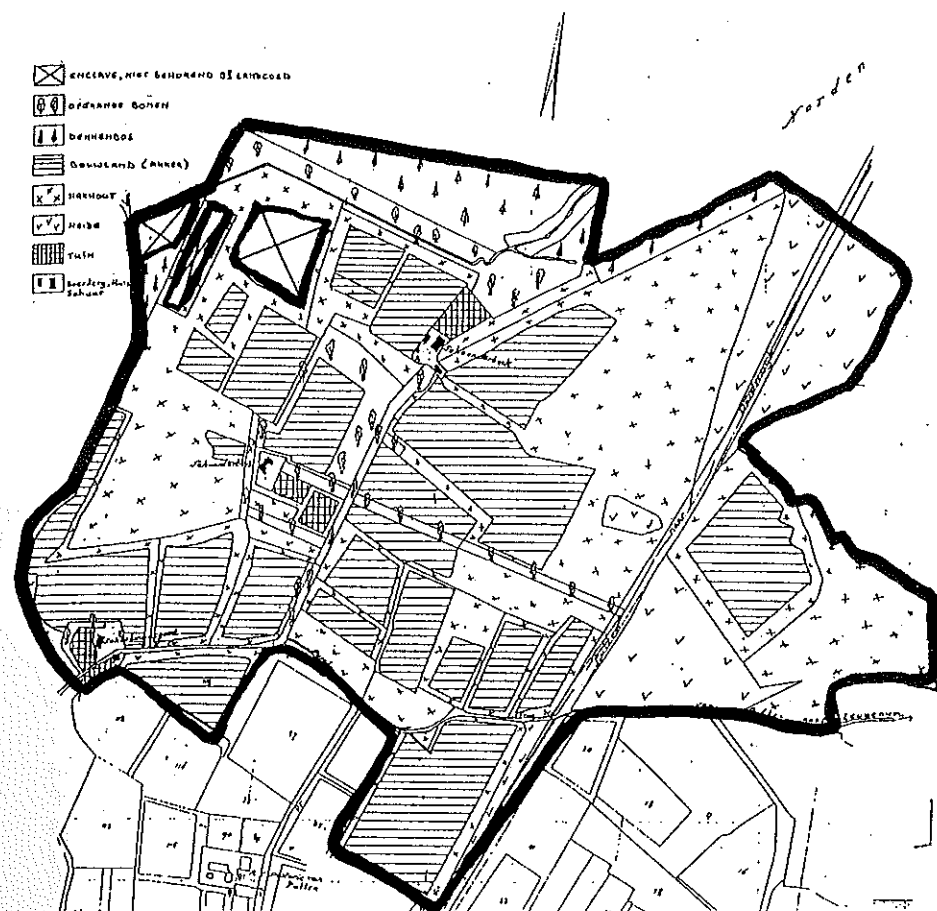
Kort voor 1832 worden de goederen kadastraal geregistreerd en zien we dat het landgoed dan bestaat uit het Huis Schoonderbeek met de daartegenaan gebouwde boerderij, de enkele honderden meters ten noordoosten van het Huis gelegen boerderij Schoonderbeek (afb. 1) en de boerderij Schoutmansgoed alsmede de bij Huis en boerderijen behorende gronden. Het Huis Schoonderbeek is dan gelegen binnen een gracht met toegang vanaf de weg van Putten naar Harderwijk (nu Harderwijkerstraat) via de Hooftlaan. Binnen de gracht liggen twee tuinen, waarvan de moestuin van het Huis zelf (binnen het grachtvierkant met een oppervlakte van ca. 40 x 40 m en omzoomd door een beukenhaag) en de andere (dichter bij het huis) waarschijnlijk ook een moestuin, doch nu behorend bij de tegen het Huis gebouwde boerderij. De boerderij Schoonderbeek bestaat uit de eigenlijke boerderij, een schuur, twee ronde hooibergen en een schaapskooi. Naast het erf ligt een forse moestuin van ca. 28 are. De boerderij Schoutmansgoed bestaat naast de boerderij uit een aan de overzijde van de Boschsteeg (9) gelegen schuur en waarschijnlijk een vierkante

Afb. 1, De boerderij Schoonderbeek in begin deze eeuw.

hooiberg. De moestuin van ca 27 are ligt verdeeld over twee percelen aan weerszijden van de Boschsteeg. De totale oppervlakte van het landgoed beslaat ruim 73 ha. Hiervan is ca. 30 ha. hakhout, ca. 25 ha. bouwland, ca. 8 ha. heide, ca. 5 ha. opgaand geboomte (loofhout) en ca. 4 ha. dennenbos. De rest bestaat uit de huiserven, tuinen en grachten (kaart 2). De eerder volgens de leenakten bij het goed behorende watermolen (ongeveer gelegen op de plaats van de huidige boerderij op Beekweg 1) is daarvan dan reeds vervreemd en treffen we aan in het bezit van Berend Hubert Pasman.

In die jaren is het goed eigendom van Gijsbert Arendsen, winkelier te Putten. Deze Gijsbert is een zoon van Willem Arendsen die afkomstig is van Zutphen en van Marretie Aalts van Winkoop uit Putten. Uit dit huwelijk zijn in totaal zes kinderen geboren, waarvan er één jong is overleden. Drie zoons, te weten Gijsbert, Aalt (over zijn nageslacht verder méér) en Hen

Kaart 2, Omvang en perceelindeling en -gebruik ca. 1830.

drik, hebben officieel de geslachtsnaam Arendsen aangenomen. Zij zijn dan alledrie kleermaker, zodat aangenomen mag worden dat hun vader Willem óók kleermaker is geweest. Gijsbert zit er in 1832 nogal warmpjes bij. Kennelijk is hij een goed koopman want naast Schoonderbeek omvat zijn bezit nog talrijke andere goederen in

de gemeente Putten, in totaal nog zo'n 64 ha., verdeeld over het dorp (ca. 22 ha.) en de buurtschappen Norden (ca. 9 ha.), Bijsteren (ca. 29 ha.), Hoef (ca. 3 ha.) en de Arkemeense Polder (ca. 1 ha.). In de jaren ná 1832 vergroot hij zijn bezit met aankopen in de buurtschap Norden (Grote en Kleine Roest met bijbehorende gronden alsmede gronden langs de beek die van Schoonderbeek naar zee loopt) zelfs tot een totale omvang van ruim 170 ha. (10). Een waar grootgrondbezitter dus. Als koopman woont hij met zijn gezin in het dorp (11) en niet op het Huis Schoonderbeek. De drie bij het Huis behorende boerderijen zullen verhuurd zijn geweest.

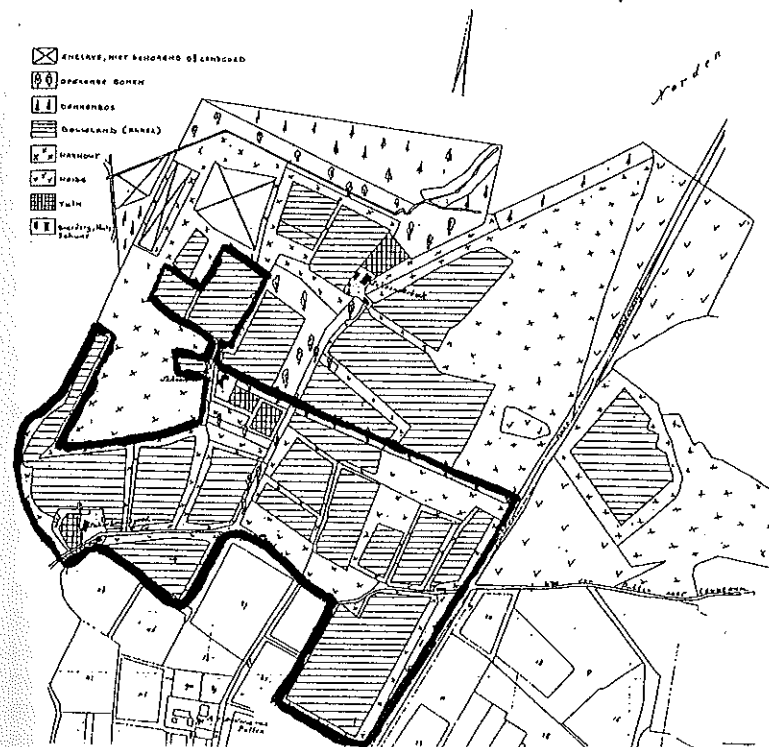
Gijsbert Arendsen overlijdt in Putten op 15 maart 1847 (12). Hij heeft dan drie nog levende kinderen uit zijn eerste huwelijk met Aaltje Wouters Jager, geboren te Putten op 18 maart 1777, dochter van Wouter Wouterse Jager uit Putten en Harmtje van Schooten uit Hattem. Deze kinderen zijn Harmpje Arendsen, gehuwd met Wouter van de Poll, Willem Arendsen, gehuwd met Anna Alijda van der Zanden, en Wouter Hendrik Arendsen, gehuwd met Hendrica Wilhelmina Imums. Uit zijn tweede huwelijk met Hendrika Termaat, dochter van Teunis Termaat uit Putten en Willempje Groeneveld uit Hoog Soeren, heeft Gijsbert één kind, nl. Maria Wilhelmina Arendsen, 18 jaar en dan nog ongehuwd. (Zij trouwt echter reeds op 18 november 1847 met Wouter van Werkhoven). Hoewel een deel van Gijsbert's bezit reeds bij leven verdeeld is (13) betekent e.e.a. dat de rest nog verdeeld moet worden.

Hendrika Termaat, nu weduwe, ontvangt percelen grond in de buurtschappen Bijsteren en Norden, o.a. de Grote en Kleine Roest (14).

De oudste zoon van Gijsbert, Willem Arendsen, geboren in 1813 en bakker van beroep, heeft het pand in het dorp alsmede nog enkele percelen grond bij het dorp en in de buurtschap Hoef (15). Aangezien het belastbare inkomen van dit onroerend goed beduidend lager is dan

dat van de delen van Wouter Hendrik en Maria Wilhelmina zal zijn erfdeel wellicht ook de handelsvoorraden en contante geldmiddelen c.q. obligaties etc. omvat hebben.

Het deel van Wouter Hendrik Arendsen, geboren in 1820, student in de Godgeleerdheid, omvat het Huis Schoonderbeek met de aangebouwde boerderij, het Schoutmansgoed en de daarbij behorende gronden, de naar het Huis toelopende laan en het ten zuiden daarvan gelegen deel van het landgoed, totaal zo'n 20 ha. (kaart 3). Hiervan is bijna de helft landbouwgrond en de rest (buiten de woonerven en tuinen) vooral hakhout.

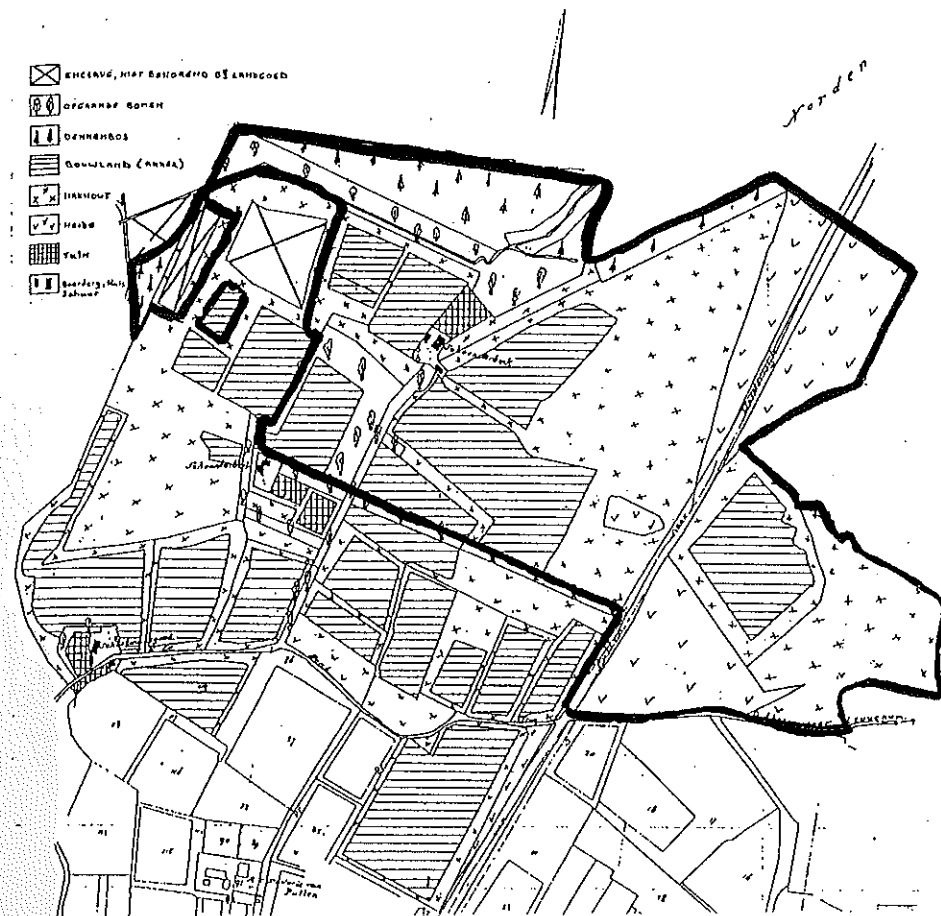
Kaart 3, Het deel van Wouter Hendrik Arendsen.

Wouter Hendrik kan kennelijk weinig met dit bezit want hij verkoopt vrijwel direct het ten zuiden van de Boschsteeg en aan de Harderwijkerweg liggende perceel bouwland met omliggende houtwal aan derden, de ten noorden van het Huis liggende percelen bouwland aan de man van zijn halfzuster, Wouter van Werkhoven en de rest, waaronder dus het Huis Schoonderbeek, aan zijn broer Willem (16).

Harmtje Arendsen, geboren in 1812, heeft enkele percelen in het dorp. Haar echtgenoot is onderwijzer en ook zij zal wellicht compensatie in geld gehad hebben voor het verschil in grondwaarden t.o.v. Wouter Hendrik's deel en dat van Maria Wilhelmina.

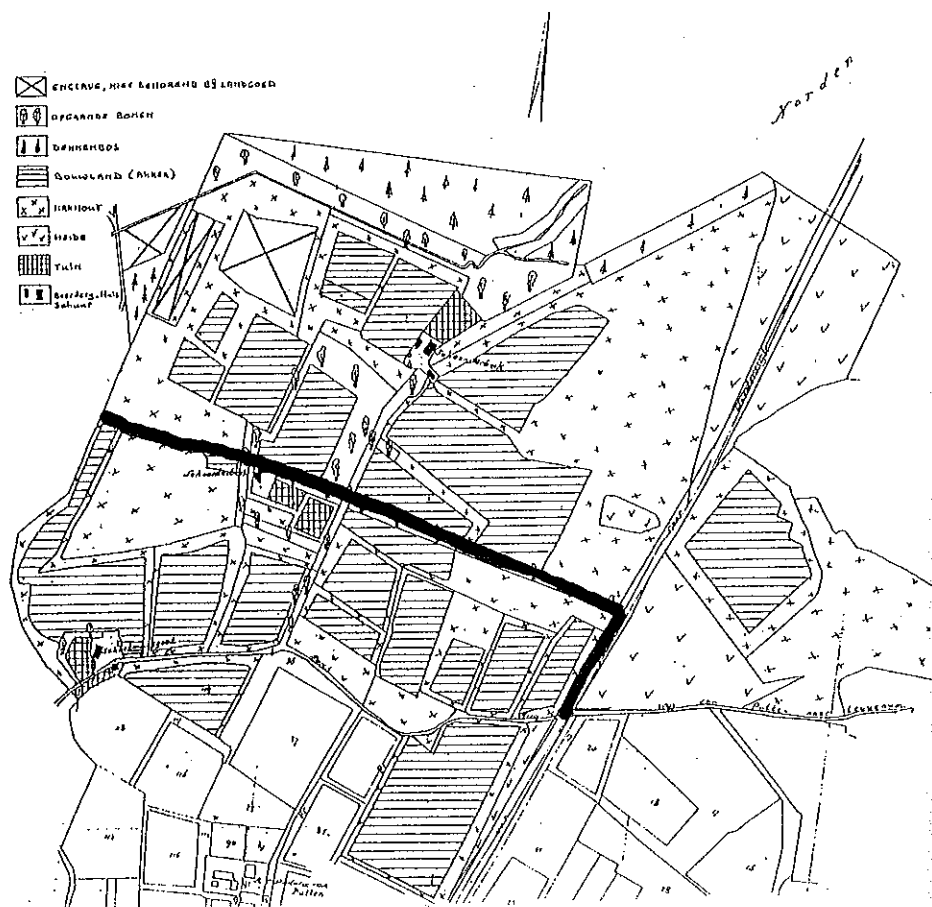
Het deel van Maria Wilhelmina Arendsen, geboren in 1829, omvat de boerderij Schoonderbeek met de daarbij behorende gronden alsmede het ten noorden van de laan en ten oosten van de weg naar Harderwijk gelegen gronden, samen ruim 41 ha. (kaart 4). Hiervan is ruim 10 ha. landbouwgrond, 4 ha. dennenbos, 16 ha. hakhout en 7 ha. heide (17). Het is heel wat meer grond dan Wouter Hendrik's deel maar de kwaliteit is zóveel minder dat het belastbare inkomen van het geheel lager is dan dat van de gronden van Wouter Hendrik. Het ten westen van het Huis gelegen perceel heide (ruim 6 ha.) blijft voorlopig ongedeeld, doch wordt na de dood van Wouter Hendrik (11 december 1848) gedeeld in tweeën. Het noordelijke deel komt aan Maria Wilhelmina en het zuidelijke wordt gekocht door broer Willem Arendsen (kaart 5).

Het benoorden het Huis en de Schoonderbeeklaan alsmede aan de overzijde van de Harderwijkerstraat liggende deel van het landgoed (dus het gehele erfdeel van Maria Wilhelmina en de van Wouter Hendrik Arendsen aangekochte percelen) wordt door Wouter van Werkhoven als erfgenaam van zijn inmiddels overleden vrouw en mede namens zijn kinderen in 1871 verkocht aan Anna

Kaart 4, Het deel van Maria Wilhelmina Arendsen.

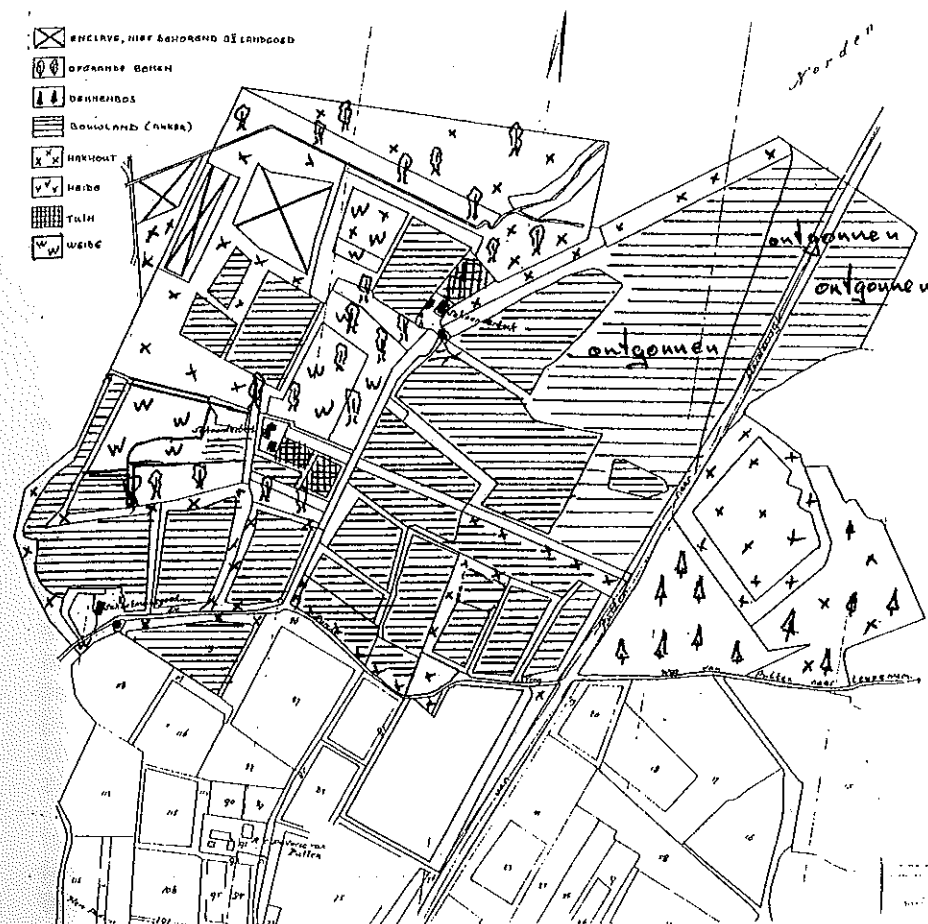
Frederica Everdina van Goltstein, gehuwd met Frederik Willem Jacob van Aylva, Baron van Palland. In de jaren daarna worden de heidepercelen ontgonnen, wordt het dennenbos omgezet in percelen opgaande bomen en hakhout en worden diverse andere percelen (ook bouwland) eveneens omgezet in hakhout. E.e.a. staat in verband met de

Kaart 5, De grens tussen het noordelijk en het zuidelijk deel na 1848.

grote vraag naar eikeschors voor de leerlooierij (ontwikkeling van de Brabantse Langstraat) zodat de productie van eiken dan economisch lucratief is. Omstreeks 1900 is het grondgebruik van dit gedeelte dan ook zoals is weergegeven in kaart 6. Later worden diverse percelen t.b.v. woningbouw verkocht. Ook de boerderij

Schoonderbeek wordt van het goed afgesplitst en verkocht. De huidige eigenaar heeft de in 1856 herbouwde boerderij aan de huidige wooneisen aangepast waarbij het fraaie uiterlijk grotendeels is behouden.

Kaart 6, Grondgebruik ca. 1900.

We hebben gezien dat het zuidelijke deel van het landgoed, waarin ook het Huis, in eigendom is verkregen door Willem Arendsen. Vele van de door hem van zijn vader en door koop verkregen goederen doet hij al in de vijftiger jaren van de hand. Schoonderbeek houdt hij voorlopig nog vast. Kennelijk gaat het hem niet voor de wind want hij besluit om zijn geluk elders te beproeven. Hij biedt Schoonderbeek te koop aan en vertrekt op 31 augustus 1867 met zijn gezin en zijn schoonvader naar Amerika (18). In 1868 wordt Schoonderbeek in de totale omvang zoals Willem dat in bezit heeft gehad verkocht aan Jacob Hendrik van Schermbeek, notaris te Utrecht (19).

Tot dusver is er ook in het grondgebruik van het zuidelijke deel van het landgoed sinds 1832 niets veranderd. Van Schermbeek echter legt betere toegangswegen naar het Huis aan als vervangers van vermoedelijk slechts verwaarloosde toegangspaden. Zo wordt met medewerking van Baronesse van Goltstein de laan aangelegd welke loopt vanaf de Spreng, ongeveer het tracé volgend van de latere Rijksweg via het erf van de boerderij Schoonderbeek (tussen boerderij en schaapskooi door), verder langs het zuid-oostelijke grachtdeel van Schoonderbeek loopt en vervolgens het tracé van de huidige Beukenlaan volgt tot aan de Boschsteeg (nu kruising Beukenlaan-Hakschaer). Ook verbetert hij de toegangsweg vanaf de Weg van Putten naar Harderwijk (de Hooftlaan) tot een echte laan. Van Schermbeek ziet kennelijk meer in landbouw dan in eekproduktie want hij transformeert diverse percelen hakhout tot bouwland. Rond de eeuwwisseling is het grondgebruik dan zoals eveneens aangegeven op kaart 6.

Van Schermbeek woont niet op Schoonderbeek. Hij is notaris te Utrecht. Kennelijk overlijdt hij in 1900 want na de dan plaatsvindende successie vinden we als eigenaren dhr. Jacob Hendrik van Schermbeek, woonachtig te Ermelo (Hij heeft Groevenbeek gebouwd op de plaats

van een ouder landhuis) en de dames Susanna en Jacoba Maria van Schermbeek, wonend te Utrecht. De familie van Schermbeek gebruikt het Huis Schoonderbeek als buitenplaats (vroegere vorm van recreatiewoning) en neemt voor het huishoudelijke werk bedienden mee uit Utrecht. In de tijden dat de familie geen gebruik van het huis maakt wordt er toezicht gehouden door de achter het Huis, aan de Hooftlaan wonende familie Zeegers. De tegen het Huis gebouwde boerderij wordt wél bewoond. Van ca. 1912 tot 1924 wordt deze verhuurd aan Peter van de Kamp, een zoon van de jachtopziener van Van Schermbeek.

Na de dood van de tweede Jacob Hendrik van Schermbeek wordt Schoonderbeek door zijn zoon te koop aangeboden. De koper is Willem Arendsen, een ver familielid van de vroegere Arendsens (20). Deze verwerft het goed in gezamenlijk bezit met Johannes van Dorp (21). Direct na de aankoop worden delen doorverkocht, kennelijk met de bedoeling om Van Dorp af te betalen, want deze wordt daarna niet meer als eigenaar genoemd. Zo wordt het gehele Schoutmansgoed met bijbehorende gronden doorverkocht aan Gerrit van Loo, landbouwer (22). Deze kan dit goed niet direct betrekken en woont in afwachting van het vertrek van de toenmalige huurder ongeveer een jaar op de tegen het Huis gebouwde boerderij. Het Schoutmansgoed wordt door Van Loo's erfgenamen in latere jaren in gedeelten verkocht. Uiteindelijk is het grootste deel gekocht door de Gemeente Putten en is daar de gemeentelijke begraafplaats "Schoutmanshof" aangelegd.

De overige gronden alsmede het Huis vinden we dan in het eigendom van Willem Arendsen (23). Deze woont in de Dorpsstraat nr. 102. Oorspronkelijk is het zijn bedoeling om het goed met zijn vrouw te bewonen doch het reeds kort na de aankoop overlijden van zijn vrouw doet hem het Huis verhuren aan Jan van Domselaer, een gepensioneerde politieambtenaar, gehuwd met Hendrikje

Bos. Door Arendsen wordt het landgoed vervolgens tot zijn huidige proporties teruggebracht door vele verkopen van percelen in de dertiger jaren. Ook zijn toen door Rijkswaterstaat de percelen aangekocht die nodig waren voor de aanleg van de Rijksweg (nu Oude Rijksweg). Deze weg zal het landgoed nagenoeg in tweeën snijden. Ook het bij het Huis liggende grachtvierkant verdwijnt dan grotendeels onder het wegdek. De eenheid van het aloude landgoed is daarmee voorgoed verbroken. De ten oosten van de Oude Rijksweg liggende gronden zijn grotendeels aangekocht door de Gemeente Putten voor de aanleg van een feestterrein en sportvelden. In de tachtiger jaren is hier het woningbouwplan 'Klaarwaterbos' gerealiseerd. Van het resterende deel heeft Willem Arendsen in 1937 in samenwerking met Van Loo de indeling van de gronden om het Huis gewijzigd. De achter het Huis liggende houtwal is naar achteren verlegd, zodat tussen Huis en houtwal méér ruimte komt dan de plaats van het gedempte grachtdeel alléén (24). De formele scheiding der percelen vindt pas plaats in de vijftiger jaren nadat een conflict omtrent de plaats van een waslijn is opgelost. Het grondperceel rond het Huis is dan nog het enige wat in verbinding met het Huis resteert van het aloude landgoed.

Tot eind 1994 is dit laatste complex in bezit geweest van achtereenvolgens Reindert Arendsen, gehuwd met Beertje Ruiter en Willem Arendsen, gehuwd met Alida Ponsioen. Reindert en Willem zijn resp. zoon en kleinzoon van bovengenoemde Willem. Na de Tweede Wereldoorlog is het Huis wegens de woningschaarste dubbel bewoond tot 1951. Vervolgens wordt het bewoond door het bovengenoemde paar Arendsen-Ponsioen. De ironie van het lot wil dat, in bijna twee eeuwen (incl. een onderbreking van 60 jaar) eigendom van het Huis binnen dezelfde familie, alleen de laatste eigenaar ook bewoner is geweest (van 1951 tot eind 1994). Het goed is gekocht door de heren Bakker en Van Mispelaar die momenteel doende zijn het huis inwendig op te knappen.

Huis Schoonderbeek

De status van het nu bestaande Huis Schoonderbeek is nog onduidelijk. Volgens Keemink (25) zou het oorspronkelijke huis zijn gesloopt en nog niet zo lang geleden zijn vervangen door een eenvoudige witte villa, het huidige huis. Niet alleen Keemink spreekt over sloping. Ook Van der Aa (26) deelt in 1852 mede dat "het adellijk Huis is gesloopt. Hetgeen van het gebouw nog is overgebleven ligt in lommerrijk geboomte en binnen eene gracht besloten. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 100 bunder, worden thans in eigendom bezeten door de erven van den Heer Gijsbertus Arentse, woonachtig te Putten". In zijn aanhef noemt hij Schoonderbeek echter als "voormalig adellijk huis op de Neder Veluwe", hetgeen op zich in tegenstelling is met de slopingsmededeling. Ook de aanvulling "hetgeen van het gebouw nog is overgebleven" is daarmee in tegenspraak. Bovendien deelt De Meester (27) in hetzelfde jaar mede dat "van het Huis nog zóveel over is, dat het nog even ter bewoning kan strekken". Ook Craandijk (28) zegt in 1879 dat "het grootste gedeelte bestaat uit een boerenschuur en van de stichting der vorstendochter schijnt weinig over" en "de witte puntgevel heeft nog iets antieks behouden, dat op de oude havezathe een stempel van eerwaardigheid drukt".

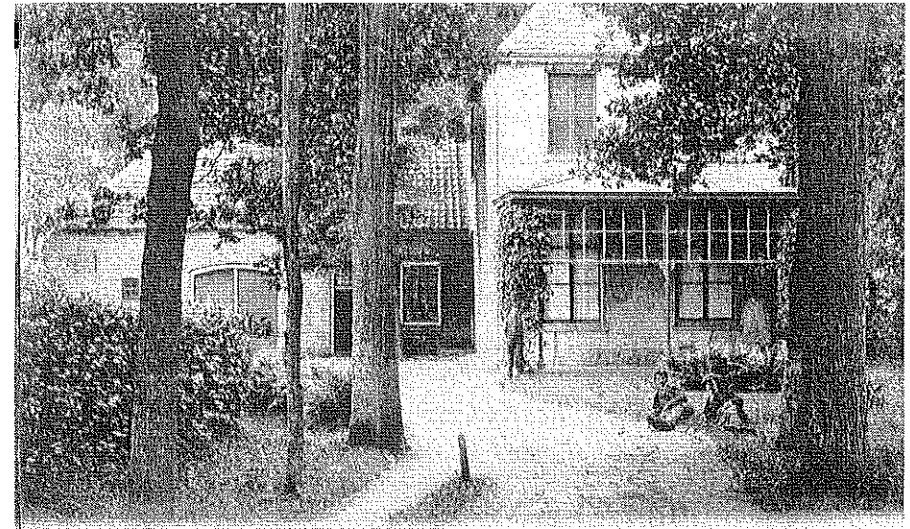
Keeminks conclusie luidt "dat het kasteel in de 17e en de 18e eeuw erg verwaarloosd is en nu, dank zij de sloopwoede van de 19e eeuw, geheel verdwenen is" (29). Deze conclusie is in overeenstemming met zijn in de slotzin van zijn hoofdstuk gegeven stelling (30). Toch klopt het niet. Uit bovengegeven aanhalingen blijkt nl. ook nog iets anders: er zijn nog bewoonbare delen van het vroegere Huis over, tot tenminste 1879 zelfs nog voorzien van een witte puntgevel! Hoe zit dat dan met die 'sloping'? Schrijft men elkaar maar na? Of

zegt Keemink wellicht iets dat bij elke Puttenaar van zijn generatie als bekend verondersteld mag worden? Dat iets moet dan plaatsgevonden hebben binnen de herinnering van die generatie en ná 1879. Oude afbeeldingen die als vergelijkingsmateriaal zouden kunnen dienen zijn er helaas niet (31). Derhalve ben ik op onderzoek gegaan in de kadastrale gegevens van het huis. Deze gegevens reiken terug tot 1830, dus ruim de periode overlappend waarbinnen die sloping en nieuwbouw moet hebben plaatsgevonden, als dit tenminste binnen de herinnering van Keeminks generatie zou zijn gebeurd.

Bij het bestuderen van het kaartmateriaal in de Kadastrale Atlas Putten 1832 valt direkt op dat het grondplan van het huidige huis reeds in 1832 aanwezig is. ook in latere kadastrale kaarten alsmede in de eerdere kaart van De Man (ca 1800) is hetzelfde grondplan aanwezig. In dit oude grondplan is tevens het grondplan van een tegen de zuidelijke gevel van het huis aangebouwde vleugel (de boerderij) te zien terwijl in het oudste grondplan ook nog een aanbouw aan de noordzijde getoond wordt (secreet, traptoren?).

Nu doet zich iets merkwaardigs voor. Kort vóór de eeuwwisseling verschijnen de eerste prentbriefkaarten. Daarbij zijn er ook van Schoonderbeek en vormen dus de eerste afbeeldingen (afb. 2 en 3). Op deze foto's komt Huis Schoonderbeek helemaal niet als een nieuwbouwpand naar voren, integendeel, de bouwvorm correspondeert geheel met het reeds in 1800 gesignaleerde bouwblok. Gaan we uit van het huidige gebouw, dan constateren we dat het nog precies hetzelfde gebouw is als in afbeelding 2, al is de op die afbeelding getoonde en tegen het huis gebouwde boerderij thans verdwenen. Niets aan het gebouw doet denken aan een laat-negentiende-eeuwse buitenplaats, villa of zomerwoning (of het moet de door Van Schermbeek gebouwde waranda/serre zijn). Integendeel, het geheel ademt de sfeer van grote ouderdom. Het erachter aangebouwde gedeelte is duidelijk van jongere

Afb. 2, Huis Schoonderbeek ca. 1900.

aard. Toch is het grondplan dáárvan óók reeds op de oudste kaart (1800) aanwezig! Bovendien noemt Zandstra (32) nog in 1960 Schoonderbeek als "vermoedelijk deel van het ca. 1550 gebouwde huis, later gemoderniseerd". Wat is er dán aan de hand? Waar komt dan dat slopingsverhaal vandaan?

Terug naar het kadaster, maar nu naar de registers die de verandering in status en eigendom weergeven. We zien dan vanaf 1830 tot 1885 geen verandering in de hoedanigheid van het pand. Over de vorm daarvan, behalve die van het grondplan, is bij gebrek aan afbeeldingen weinig méér bekend dan wat Craandijk over de topgevel zegt. Toch is daaruit al veel af te leiden. Vooral als we deze gegevens vergelijken met die van andere adellijke Huizen in de direkte omgeving, zoals de Huizen Aller, Arler en Beerencamp. Hoewel de preciese grondplannen van de Huizen Arler en Aller (nog) niet

Afb. 3, Huis Schoonderbeek met het noordelijke grachtdeel.

bekend zijn kunnen deze voor wat betreft de externe maatvoering en de buitenmuurdikte uit de bekende tekeningen (33) worden afgeleid.

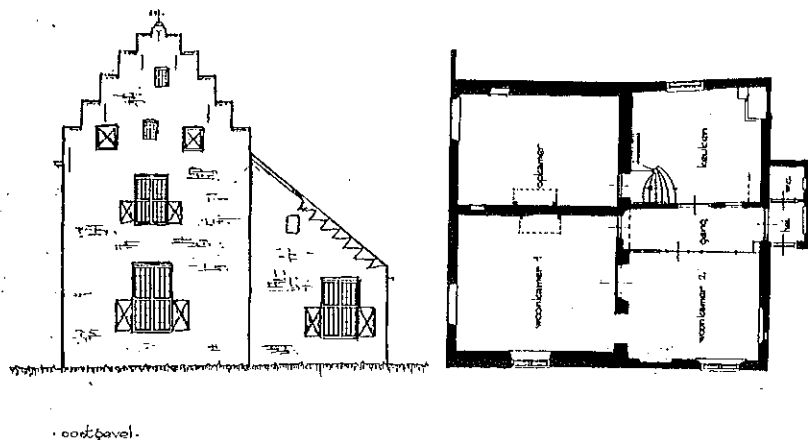
- a. Aller. Het Huis Aller (Den Aller, zie afbeelding op pag. 25) is reeds lang verdwenen. Het heeft

gelegen aan de Allersteeg. De afbeelding vertoont een eenvoudig rechthoekig torenachtig huis, gelegen op een eilandje binnen een met water gevulde gracht. Het Huis wordt via een voetbrug bereikt. Het dak vertoont zich als een schilddak met schoorstenen op de twee nokhoeken. Vanaf de achterzijde loopt een vrij hoge muur, die waarschijnlijk een soort binnenhof omsluit. Het Huis heeft een kelder, twee woonlagen en een zolder. De af te leiden afmetingen geven een frontbreedte van ca. 8 meter, een diepte van ca. 6,5 meter, een gevelhoogte van ca. 9 meter en een nokhoogte van ca. 13 meter. De muurdikte van de eerste woonlaag is 2 en op sommige plaatsen wellicht 3 kloostermoppen (middeleeuwse baksteen met een lengte van 25 - 28 cm), dus ca. 53 en plaatselijk wellicht ca. 80 cm. Waarschijnlijk is de dikte op de bovenverdieping iets verminderd (halve baksteenlengte). Over de ouderdom van het afgebeelde Huis valt slechts te melden dat het zich in een 15e-eeuwse bouwvorm vertoont. Toch is er reeds in het begin van de 14e eeuw sprake van een Huis Aller. Vermoedelijk is dit een voorganger geweest (34).

- b. Arler. Het Huis Arler (zie afbeelding op pag. 32) heeft gelegen aan de Arlersteeg, op de plaats van de huidige boerderij 'Groot Arler'. Het vertoont zich als een eenvoudige woontoren, voorzien van twee puntgevels, gelegen binnen een droge gracht. Evenals Den Aller bezit het Huis een kelder, twee woonlagen en een zolder. De van de maten der ramen en deur af te leiden gebouwmaten geven een frontbreedte van ca. 7 meter, een diepte van ca. 6 meter en een hoogte van ca. 13 meter. De muurdikte is waarschijnlijk overal niet méér dan de lengte van twee kloostermoppen, dus ca. 53 cm. Waarschijnlijk is de muurdikte van de bovenverdieping iets verminderd. Via de plaats van de op

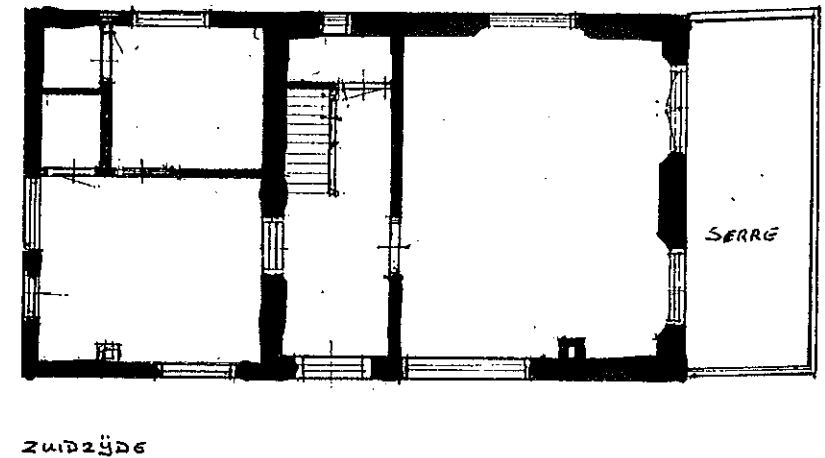
de achtergrond getoonde schepen en de bijgebouwen (waarvan delen van het muurwerk tijdens het dit jaar aangevangen archeologisch onderzoek zijn aangetroffen) is de positie van het Huis vrij exact te bepalen. De brug loopt niet, zoals verwacht, vanaf de Arlersteeg, doch bevindt zich aan de noordzijde van het gebouw. Ook is op grond hiervan vastgesteld dat de afbeelding waarschijnlijk later op de middag van een dag op het eind van de maand juni is vervaardigd (zonstand).

- c. Beerencamp. Het oorspronkelijke gebouw (afb. 4) is een waarschijnlijk laat 15e-eeuwse bakstenen woontoren met twee trapgevels, gedekt met een pannendak. later is aan de noordzijde een aanbouw toegevoegd (35). Het Huis heeft een kleine kelder, twee woonlagen en een zolder. De frontbreedte is 10,5 meter, de diepte is 6,8 meter en de nokhoogte is ca. 12 meter. De muurdikte beneden is 53 cm en boven ca. 38 cm.

Afb. 4, Huis de Beerencamp.

- d. Schoonderbeek. Het huidige gebouw toont zich als een bakstenen huis met, tot 1885, een of twee topgevels. Het Huis heeft twee woonlagen en een zolder en bestaat uit een min of meer vierkant bouwblok met afmetingen van 8 bij 6,8 meter (afb. 5). De hoogte tussen de begane grond vloer en de eerste balklaag bedraagt ca. 4 m. Een later (vermoedelijk 17e eeuwse) aan de westzijde toegevoegde aanbouw meet 4,5 bij 6,8 meter, zodat het geheel 12,5 bij 6,8 meter meet. De muurdikte van het oorspronkelijke deel meet ca 53 cm en is boven ca. 10 cm verminderd. Het muurwerk is op

Afb. 5, Plattegrond Huis Schoonderbeek, begane grond.
Het meest linkse gedeelte is een latere aanbouw (echter reeds van vóór 1830).

veel plaatsen brokkelig, hetgeen betekent dat het gebouw vaker is verbouwd en/of hersteld. De hoogte tot de goot bedraagt 7,8 meter. Indien, zoals gebruikelijk, de puntgevels de korte zijde hebben gesierd zou de nokhoogte zo'n 13 meter hebben bedragen. De (vroegere) aanwezigheid van een kelder in het oudste gedeelte kan slechts met een zorgvuldig bouwhistorisch onderzoek worden aangetoond. De ietwat verhoogde ligging echter doet vermoeden dat er mogelijk wél een kelder is geweest. In het aan de westzijde aangebouwde gedeelte bevindt zich in ieder geval een kleine kelder. Aan de zuidzijde heeft de boerderijvleugel gestaan. Deze staat er al van vóór 1830 en is pas in 1926 afgebroken (tenslotte wordt er dan niet meer 'geboerd'). Uit mondelinge overlevering (36) blijkt dat de boerderijvleugel een oppervlakte heeft gehad van ca. 12 x 7 m. De constructie van de boerderij is traditioneel geweest (gebinten enz.) met een normale muurdikte. Het woongedeelte daarvan heeft tegen het Huis gelegen. Het Huis is nog gedeeltelijk omgeven met grachtrestanten, getuigend van de vroegere met water omgeven ligging. Vele oudere Puttenaren kunnen zich nog herinneren dat deze grachten zó breed waren dat er in de winterdag goed op geschaatst kon worden. Vóór de aankoop door Arendsen in de twintiger jaren van deze eeuw zijn de noord- en zuidmuur, op de voordeurpartij na, nog nagenoeg blind. Aan de binnenzijde van de zuidmuur is in het steenverband in de voorkamer naast de schoorsteen nog de boog van een vroegere doorgang te zien. De voordeur is door Van Schermbeek zelfs geblokkeerd geweest met een grote kast! Als ingang is dan alleen de achterdeur in gebruik. Het Huis is in die tijd en daarvóór zeer donker en vochtig.

De bovengegeven beschrijvingen geven, hoe beperkt

de afleiding daarvan soms is, tóch enkele punten van overeenkomst tussen de huizen. Allereerst zijn het alle vier eenvoudige woontorens van ongeveer gelijke afmetingen. Drie ervan hebben trap- of puntgevels (gehad). Ook de muurdikte komt overeen als twee kloostermoplangten, dus ca. 53 cm. Dit betekent dat geen van deze huizen een militaire waarde van betekenis gehad kon hebben. Daarbij zijn zij te klein om er een behoorlijk garnizoen te huisvesten. Deze muurdikte beschermde echter wél, samen met de gracht, tegen plunderende miteurs en geboefte.

De huizen Schoonderbeek, Beerencamp en Aller hebben eertijds tot het bezit van Gijsbert van Aller behoord (37). Deze verkoopt deze Huizen in 1501 aan Sander Bentinck, welke laatste Schoonderbeek in 1519 verkoopt aan Hertog Karel van Gelre. Als Hertog Karel het in 1530 tot woning voor zijn dochter Anna bestemt, heeft het Huis inmiddels in 1521 forse oorlogsschade opgelopen (In die tijd woedde er een oorlog tussen Hertog Karel van Gelre tegen Keizer Karel V om de zelfstandigheid van Gelre). De Meester deelt over Anna van Gelre mede (38) dat zij in 1530 is gehuwd met Claes Vijgh en dat het paar zich vervolgens op Schoonderbeek heeft gevestigd. Uit brieven van haar is de toestand van 1530, zoals zij het Huis aantrof, duidelijk: 'het Huis is verbrand en in puin en een klein brouwhuis moet haar tot woning dienen'. Dan deelt hij mede dat het Huis herbouwd is, plantsoenen aangelegd en de grachten gediept. Het herstel is kennelijk gereed in het voorjaar van 1531, want dan kan zij haar vader op Schoonderbeek ontvangen. Uit het feit dat het herstel in zo'n korte tijd gereed gekomen is valt af te leiden dat er dan ook niet zulke veelomvattende herstelwerkzaamheden uit te voeren zijn geweest, en zeker geen volledige herbouw!

Is Schoonderbeek in 1521 dan niet, door toedoen van plunderend scheepsvolk, tot een puinhoop vervallen?

Voor we daarop een antwoord kunnen geven moeten we ons realiseren dat door het scheepsvolk weinig of geen zwaar wapentuig kon worden meegevoerd tijdens akties te land. Verwoesting door brand en vernieling van van licht muurwerk lijken daarom de meeste schade te hebben veroorzaakt. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze schade vooral de bijgebouwen heeft getroffen en dat de brand vooral vloeren en het dak heeft doen instorten. Ook ramen en deuren zullen waarschijnlijk vernield zijn. Het muurwerk van het eigenlijke Huis echter, mits van voldoende sterkte, zal grotendeels zijn blijven staan. Herbouw zal dan vooral hebben betekend het slopen van de restanten van ingestorte (tussen)muren (vooral bijgebouwen), verwijderen van verbrand houtwerk en puin (van de daken, vloeren en ingestorte muurdelen), het leggen van nieuwe balklagen en vloeren, maken en plaatsen van nieuwe spanten tussen de puntgevels en het aanbrengen van het dak. Dan, na plaatsen van nieuwe glazen in de kozijnen, het plaatsen van nieuwe luiken en het pleisteren van het huis is de 'herbouw' gereed.

In de jaren daarna zal, afhankelijk van de portemonnaie van de eigenaren, het Huis steeds zijn aangepast aan de woonwensen. Later komt het Huis in verval en wordt niet langer bewoond. Alleen de aangebouwde boerderij strekt nog juist ter bewoning van een (tijdelijke) huurder. Pas in de tachtiger jaren van de 19e eeuw wordt het Huis verbouwd tot zomerverblijf van de Familie van Schermbeek. De structuur van het Huis blijft daarbij grotendeels gehandhaafd. Permanente bewoning geniet het Huis weer in de 20e eeuw, wanneer Van Dompeler en later de Familie Arendsen het Huis betrekken. Tijdens de duur van deze bewoning verandert er weinig anders aan het Huis dan de toevoeging van enkele ramen voor een betere lichtinval en de sloping van de aangebouwde boerderij. Wél wordt de eertijds ca. 5 meter brede gracht gedeeltelijk gedempt en verzanden de overige restanten daarvan tot nog nauwelijks als

grachten herkenbare slootjes.

Conclusie

Het huidige goed en Huis Schoonderbeek zijn nagenoeg zeker de nog resterende delen van een oude bezitting van de Van Allers. Van het landgoed resteert nog slechts een enkele hectare, van het dorp afgesneden door de Oude Rijksweg. Van het Huis resteert gelukkig meer. Na de forse beschadiging in 1521 is het door Anna van Gelre hersteld. Later heeft het nog enkele malen aanpassingen moeten ondergaan. Gedurende het bestaan van het Huis is de hoofdstructuur grotendeels ongewijzigd gebleven, zodat we met enig recht kunnen spreken van het 'oudste woonhuis van Putten'. Daarbij heeft het als woonstede van een van Puttens oudste en adellijkste geslachten, de Van Allers, alsmede later van diverse andere adellijke families, een belangrijke historische rol gespeeld in de geschiedenis van ons dorp.

Naschrift

Een grondige restauratie van het in de loop der eeuwen in geringe mate aan de toenmalige wooneisen aangepaste en nu enigszins vervallen pand zou mogelijk moeten zijn, bij voorkeur met herstel van de puntgevels. Met de waarborging van het behoud en de verbetering van het aanzicht van Schoonderbeek als monument van Puttens Historie, wordt dan recht gedaan aan de historische waarde van het pand en een forse bijdrage geleverd tot de vergroting van de toeristische waarde van ons dorp.

Putten, augustus 1995

Verantwoording en noten

- 1 - Holland In Vroeger Tijd DL VII, Gelderland, pag. 308. Heruitgave (1964) van Wagenaar's Tegenwoordige Staat Der Verenigde Nederlanden, Amsterdam 1741.
- 2 - RAG, Statenarchief Kwartier Arnhem nr. 298, Tellingen Ampt Putten.
- 3 - Mr. G.A. de Meester, Gelderse Volksalmanak 1852, pag. 139.
- 4 - J. Craandijk, Wandelingen door Nederland, Dl. IV Gelderland, Haarlem 1887 (3e druk), pag. 289 en 290.
- 5 - J.W. Keemink, Uit Putten's Historie, Putten 1978, pag. 138.
- 6 - Register Gelderse Leenakteboeken, Kwartier van Veluwe, pag. 103 en 104.
- 7 - Voordien is Schoonderbeek een vrij allodiaal goed geweest.
- 8 - De Meester, a.w. pag. 148 e.v.
- 9 - De Boschsteeg liep vanaf de weg van Putten naar Telgt (nu Telgterweg) langs het Schoutmansgoed via het tracé van de Hakschaer en Korensteeg en sloot vanaf de kruising met de weg naar Harderwijk aan op de weg van Putten naar Leuvenum (nu Grieteweg).
- 10 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 19, Staat van eigendommen Gijsbert Arends.
- 11 - In de Molenstraat. Op de plaats van zijn huis staat nu het pand van naaimachinehandel Den Ouden.
- 12 - Gem. Putten, Burgerlijke Stand.
- 13 - Uit de staat van eigendommen van Gijsbert (10) blijkt dat hij reeds tijdens zijn leven belangrijke delen van zijn bezit aan zijn kinderen heeft overgedragen.
- 14 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 965, Staat van eigendommen Hendrika Termaat, weduwe van Gijsbert Arends.

- 15 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 967 en 1083, Staat van eigendommen Willem Arends.
- 16 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 968, Staat van eigendommen Wouter Hendrik Arends.
- 17 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 970, Staat van eigendommen Maria Wilhelmina Arends.
- 18 - K. Friso, Het Beloofde Land, Jaarboek PHG 1990, pag. 38.
- 19 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 2005, Staat van eigendommen Jacob Hendrik van Schermbeek.
- 20 - Met het vertrek van Willem Arends naar Amerika in 1867 zijn er verder geen mannelijke "Arendsens" als nakomeling van Gijsbert meer in leven. Wel van Gijsbert's vader, de uit Zutphen afkomstige Willem Arends. Het zijn rechtstreekse nakomelingen van diens zoon Aalt (broer van Gijsbert), die vanaf 1928 tot eind 1994 het goed (en wat ervan over is gebleven) in bezit hebben gehad. (Genealogische gegevens zijn bereidwillig verstrekt door dhrn E.L. Steinmeier en T. van den Brink).
- 21 - Putten, Kad. Reg. art. 5417.
- 22 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 5422, Staat van eigendommen Gerrit van Loo.
- 23 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 3745, Staat van eigendommen Willem Arends.
- 24 - Gem. Putten, Kad. Reg. art. 6270.
- 25 - Keemink, a.w. pag. 156.
- 26 - A.J. van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, Dl. 10 pag. 247 (1852).
- 27 - De Meester, a.w. pag. 139.
- 28 - Craandijk, a.w. pag. 290.
- 29 - Keemink, a.w. pag. 138.
- 30 - Keemink, a.w. pag. 156.
- 31 - Hiertoe is de inhoud van de iconografische verzamelingen nagegaan van de Rijksdienst voor Monumentenzorg te Zeist, het Documentatiecentrum van de Gelderse Bibliotheek te Arnhem, de Gelderse Kastelenstichting te Arnhem, de Afdeling Topogra-

fie van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag, en de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort.

- 32 - E. Zandstra, Kastelen en Huizen op de Veluwe, s'Gravenhage 1960, pag. 93.
- 33 - De afbeelding van Den Aller bevindt zich op het gemeentehuis van Putten en is afkomstig uit de collectie goederen die aangekocht is uit de boedel van Oldenaller. De tekening van Arler is vermoedelijk getekend door Cornelis Pronk en is eerder afgebeeld in Keemink, a.w. pag.
- 34 - Over de ouderdom van Aller is veel te speculeren. Uit de naam van het nabijgelegen Oldenaller is af te leiden dat wellicht op of bij die lokatie het oorspronkelijke Aller gestaan zal hebben. Het afgebeelde Huis zal dan een 15e-eeuwse vervanging zijn van het oude. De latere bouw van het 17e-eeuwse Huis op de vroegere plaats van Aller zal wellicht aanleiding zijn geweest voor de naamgeving 'Oldenaller' van dit Huis.
- 35 - Restauratieplan 'de Berencamp' te Nijkerk van Architectenbureau Hoogevest te Amersfoort, 1982.
- 36 - Gesprek d.d. 1-8-1995 met de 82 jaar oude en in de boerderijvleugel geboren Hr. E. van de Kamp.
- 37 - F. Kragt Hz, De oudste eigenaren van 'Den Aller', Tekst van een causerie, gehouden op de familie-reünie van de familie Van Aller, Nijkerk 1953, pag. 5.
- 38 - De Meester, a.w. pag. 146.